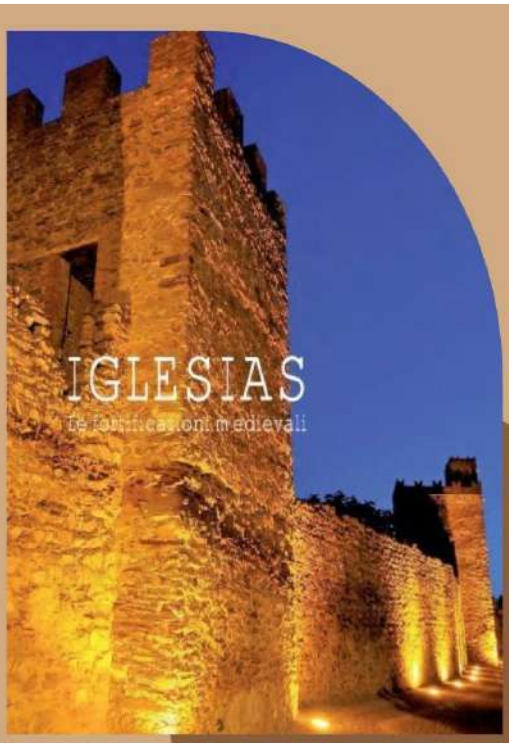

STÒRIA DE UNA COMUNIDADI

IS ORÌGINIS

comune Iglesias

Sportellu lìngua sarda
Provìntzia Sud Sardigna
sedi de Igrèsias

IGLESIAS FORTIFICATZIONI MEDIOEVALI

PROGETU FINANTZIAU CUN SU DINAI DE SA REGIONE AUTÒNOMA DE SARDIGNA CUNFORMA A SA L.482/99 E A SA L.R. 22/2018

IS ORÌGINIS

Non funt stètias costruidas de su deus Apollo e de Netunu comenti a is de Tròia ma, is murus de Igrèsias, cun unu tzircùitu inizziali de 1600 metrus, resistint intre luxis e umbras de prus o mancu seti sèculus e sa stòria imparat chi sceti sa fami e sa malària fiant arranèscias a ddas conchistai.

Sa pesadura de una tzinta murària pro amparai sa tzitadi si còllocat a ingìriu a sa fini de is annus 80 de su sèculu de XIII, candu su tzentru aparteniat a is domìnius de sa Repùblica de Pisa e beniat tzerriau Villa de Crèsia. Is murus torrant in su protzessu de urbanizatzioni de su territòriu incumentzau de Ugolino de sa Gheradesca, sighiu de is sutzessoris, e iant a essi cuntemporàneas, duncas, a sa catedrali Santa Chiara, Sennora Nostra de Valverde, Santa Maria de is Gràtzias, Santu Franciscu e a su Casteddu de Santu Guantino apitzus de sa punta Salvaterra. Nointamis su nomi de is Gheradesca fessit a manera strinta acapiau a su retratu cudeli dantescu de su pastu fieru de Ugolino, is contis de Donoràticu iant lassau a su guvernu pisanu restaurau una Villa de Crèsia efitzienti e a s'avanguàrdia po su chi pertocat is fainas estrativas. Su sutaterra fiat arricu meda: galena e prata meda de podi costruiri una zeca pro imprentai moneta a manera direta in cussu logu. Si fiant coniaus aici su "grosso tornese" e is "grossetti o acuilini".

Una risursa de amparai prus che totu po is tempus chi curriant. Su perìgulu fiat in dònnia logu: iat a essi pòtziu benni siat de is Giuigaus Iacanantis a esèmpiu s'Arborea in amanniadura territoriali contina, siat in su de foras de s'Ìsula.

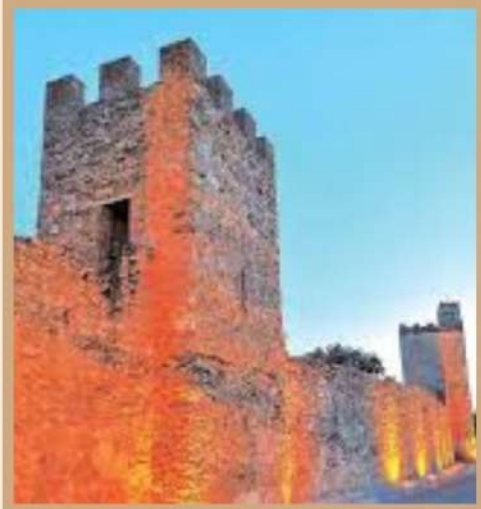

No a largu fiat in cursu sa Gherra de su Vespru pro sa sutzessioni a su Regnu de Sitzìlia chi interessàt is potèntzias mannas comenti a Nàpuli, Frantza e sa Corona de Aragona. In cussu momentu a sa circa de una solutzioni in su 1297 paba Bonifàtziu su de VIII pro storrai s'interessu ibèricu de sa terra de Sitzìlia iat afeudau Giacu II de Aragona, nau su Giustu, cun unu rènniu creau de nou pro s'ocasioni: su Regnum Sardiniae et Corsicae.

Una tzitadi fortificada.

Sa Corona de Aragona in antis de passai a s'atzioni po sa conchista de su stadu satèlliti nou, puntu stratègicu pro sa vida e su poderi in su Mediterràneu, iat a essi dèpiu agiri a manera diplomàtica.
In sa lassa papali fiat stètia posta calincuna clàusola: su Regnu de Sardigna e Còrsica non iat a essi dèpiu essi mai partziu e is guvernantis suus iant a essi stètius semper is matessis reis chi ghiant s'Aragona. Una tela tèssia po 26 annus intre pretzisas polìticas matrimonialis, alleàntzias e sa progressiva indebilitadura de sa Repùblica de Pisa.
Sa marcadura est strinta: funt pretzisas is informatzionis chi su rei Giacu II de Aragona pigat apitzus de Villa de Crèsia, coru produtivu pisanu.

In unu incartamentu de su 1308 si rivelat a su soberanu chi su nùcleu abitau fiat serrau aintru de unu ingìriu de murus artus e merlaus, distantziaus de 20 turris a formai una pranta a polìgonu. In faci a sa cortina de murus s'agatat una impalitadura de linna, cun funtzioni de defensa, afortiada de unu fossu chi serbiat a tenni a largu is tropas e is màchinas de gherra. Is murus teniant sa peculiaridadi de tenni fatzadas tzurpas realizadas cun perdas mesturadas dispostas in corsias orizontalis, creendu una disagualàntzia chi garantiat grandu resistèntzia a is atacus.

FIAT POSSÌBILI ATZÈDI A SA TZITADI DE CUATRUS INTRADAS: ENNA MAISTA O SANTU SEBASTIANU POSTA IN MANERA FRONTALI A SU CAMINU PO CASTEL DE CASTRO (CASTEDDU); ENNA CASTEDDU IN CURRISPONDÈNTZIA DE SA CRÈSIA DE SANTA MARIA DE VALVERDE; ENNA SANT'ANTONI FACI A SA IA PO FLUMINI MAJORI E PORTA NOA O DE MONTI BARLAO ME IN SA IA PO GONNESA.

In su cumplessu, sa fortificatzioni est acapiada in manera strinta a sa strutura naturali de su territòriu e su Casteddu, costruiu apitzus de sa punta Salvaterra, traiat balori difensivu gràtzias a sa positzioni sua: de cuddu puntu, bisìbili a ogu spollincu, fiat possìbili comunicai cun is àterus casteddus de sa zona po mèdiu de su còdixi consolidau de is signalis trasmìtius de sa luxi donada de su fogu allutu o studau. Una lìnia arrubia chi rendiat lestru su scàmbiu de informatzionis intre is nuus pisanus de totu sa zona: Santu Guantino (Villa de Crèsia), Gioiosaguardia (Biddamatraxa), Acquafredda (Silìcua) e Castel de Castro e Santu Miali (Casteddu) fiant aici in retza.

Me in is paperis de su 1308 benit sinnalau, in custa òtica, chi sa Repùblica de Pisa teniat intentzioni de sconciai su Casteddu de Santu Guantino apitzus de sa punta Salvaterra, aterrai murus e turris, destrùeri s'antemurali de linna e preni is fossaus de terra. De parti toscana duncas si studiant giai contramòvidas in s'eventualidadi de unu sbarcu de s'esèrtzitu aragonesu.

S'ARRÒDIU

In su 1323 totu fiat prontu po su sbarcu de su de binticuatru annus Infante Alfonso a Palma de Sulci in sartu de Santu Giuanni Sruexu. Sa punna fiat Villa de Crèsia: su giùixi Ugone II de Arborea iat a manera previdenti individuau sa punna. De paritzu tempus Ugone II circat de pigai sa tzitadi cun is richesas suas: s'esèrtzitu de su continenti, me in is tramas suas, iat a essi fatu de caddu de Tròia.

S'aprodu a su Sulcis fiat de preferri respetu a unu atacu deretu in sa zona de Casteddu: s'iat essi pòtziu lompi in manera fàtzili a sa conchista de Villa de Crèsia, fonti de sa prata de sa Repùblica de Pisa, e, una borta arruta, fai capitulai Castel de Castro iat a essi stètia belle automàticu.

Chentza una tèssera su dòminu de sa retza de is casteddus pisanus iat a essi stètiu cumpromìtiu a manera forti. Apitzus de su paperi si abetat una gherra lampu ma in realidadi sa situatzioni si fiat evòlvia in manera diferenti.

Sa Crònaca de Pedru su de IV, fìllu de su pipieddu Alfonso, est s'ùnicu documentu chi teneus a disponimentu e contat a sa minuda chi sa speditzioni paterna iat cumentzau deretu asuta augùrius malus. Su mari fiat grussu e in su fai rifornimentu a is Balearis ddoi fiant stètius certus meda; calicuna conca fiat giai brincada in antis de arribbai a destinatzioni e agatai is missus de su giùixi de Arborea ch'ìant bitiu is milìtzias a Villa de Crèsia de in antis sa Porta Castello, innui s'esèrtzitu de Ugone II iat giai aviau is primus certus.

Is tropas si fiant stantziadas a Valverde, de in antis sa crèsia de Santa Maria. S'arròdiu fiat cumentzau. Is murus pisanus fiant una fortilesa sòlida defesa de prus o mancu 700 sordaus e arrica de archibuseras cun balestrieris àbilis meda, giai 128, chentza de strobu perunu arrennesciant a imbolai una pròina de saetas.

Sa pigada de sa tzitadi fiat costada a is partis prus de 12.000 gherradoris. Villa de Crèsia, cun su nòmini nou catalanizau Igrèsias, est su primu baluardu de s'oramai cuncretizau Regnu de Sardigna e Còrsica ca, po annessionis sutzessivas, in su 1861 si fiat costituiu su Regnu de Itàlia chi fiat devènniu s'atuali Repùblica Italiana in su 1946.

A cumplicai sa situatzioni ddoi fiat su problema de su tempus. Ocupadoris e arrodiaus si fiant agataus chitzi a ponni fronti unu nimigu comunu e balenti, un'istadiali callenti e ùmida ch'iat generau a manera dereta cunditzionis igiènicas detzisamenti precàrias in ambus is schieramentus. Fiat nàscia un'epidèmia, de seguru de malària, ch'iat fatu stragi sena distintzioni peruna de bandera. In s'acampamentu de Valverde si fiant amaladiaus fintzas is Infantis. Sa gherra bera si fiat giogada aici apitzus de su pranu de sa resistèntzia.

S'esèrtzitu de s'alleàntzia aragonesa iat cumentzau a segai ònnia forma de provenda: is abitantis de sa Villa iant bìviu seti mesis in sa làcana de is possibilidadis pròpias e is scortas agiumai fiant acabadas de tempus. In sa tzitadi s'andat a in antis fintzas a s'ùrtimu ma, a foras de is is murus, is abitantis fiant bremis umanus: ridùsius mali, mortus de fàmini e malàidus.
A pustis de tratativas longas, intre custas sa retìfica de su Breve, su 7 de friàrgiu 1324 Villa de Crèsia iat abertu is ennas suas arrendendu-sì a s'esèrtzitu aragonesu.
A s'intrada de is tropas, in tzitadi no est abarrau prus nudda: est stètiu papau totu su chi fiat bellu a papai, fintzas is topis, is animalis domèsticus o is pillonis. Unu respetu profundu fiat nàsciu in su coru de is bincidoris, po su balori e su coràgiu amostau de is aversàrius. Ddus iant scortaus, aici, fintzas a s'intrada de su casteddu de Casteddu, innui fiant stètius acasagiaus e assìstius de is pisanus cunnatzionalis issoru.

FINGIDURA DE ÒPERA DE UNU CANTIERI MEDIEVALI

Su fàbricu de is murus, acontèssiu asuta de sa pressioni de sa pressi e de sa gherra, iat a essi pòtziu durai sceti ses mesis. Intre cuddas pedras traballadas a sa lestra, me in is pinnicas de su ludu e de sa cracina, sonat ancora s'ardori de unu cantieri medievali de efitzèntzia incredìbili: is murus podiant avantzai a sa lestresa manna de binti metrus a sa diri. Dònnia cida beniat aciunta una turri; su matessi tempus bastat pro insertai un'enna. Si scavat unu fossu de defesa, e su ludu chi ndi bessit costituit fintzas materiali de impastu ca si podiat agatai in su logu.

Dònnia diri su cantieri benit aprovistau cun centuscincuanta carrus de perda ca arribat de is cavas abertas in totu a ingìriu. S'impiantant forrus nous de cracina, pighendu sa roca calcàrea de is peis de su Marganai e de su Monti de Santu Giuanni.
S'economia minerària tratenit s'alenu, agiumai de su totu cunvèrtia in cudda impresa. Fintzas sa tzitadi s'aprontat a sa gherra chentza suliu. Non teneus documentus apitzus de sa contabilidadi de cuddu cantieri, ma cuddus binti metrus de murus a sa diri, unus cantu 300 metrus cubus de òpera dònnia binticuat'oras, currispundint a non prus pagu de duxentus muradoris e belle ateretantus operajus, partzius intre maistus de carrus, carradoris e cavatoris.

Funt unas cuatruxentas bucas de sfamai. Po non contai is medas fraus intentus a produsi in cuddus mesis una grandu cantidadi de balestras e de alabardas.
Sa gherra est, de netzessidadi, impresa de pòpulu: imaginaus is medas fèminas intentas a oferri una cantidadi straordinària de pastus, is pipieddus chi andant e torrant de is cantieris a is funtanas cun is brocas de s'àcua, is medas bècius chi avetint is iuus pro is carrus. In s'interis, serrendu-sì in sa grillanda de is murus comenti a in unu scusòrgiu, sa tzitadi si domandat sa prima borta apitzus de sa forma urbana sua.

iS cuatru ennas sizìlliant a manera definitiva is cuatru percursus de fundu baddi chi cuzuint sa tzitadi a su territòriu: cuatru ennas e cuatru ias chi cunservant fintzas a su tardu Otuxentus su nòmini de is cuatru bixinaus medievalis. De iguru, comenti s'impreat intzandus, is murus pigant forma in cursu de òpera: assegundant unu pranu ma non sighint unu disinnu a manera particulari. Si protzedit comenti fadiant is antigus, tirendu funixeddas pro avereguai is alliniamentus, impreendu mirinus a scuadra innui serbint àngulus retus, ligendu arcàicus archipèndulus pro cumpidai is pendèntzias.

Sa cosa chi prus contat est distantziai is turris segundu unu critèriu curretu: est sa relatzioni turri-cortina chi gènerat su disinnu. Su tratzamentu de su cantieri apitzus de sa terra est de seguru acumpangiau de proas balìsticas a s'arcu e a sa balestra. Sa turri amparat sa cortina: is costaus suus funt progetaus pro cunsentiri su tiru radenti de archeris e balestradoris contra eventualis tentativus de si apicai me is murus de is invasoris. Arguai si duas turris consecutivas fessint a largu intre issas prus de duus tirus de balestra: sa cortina iat a resurtai sfrunida.

Ònnia turri tenit apitzus de su fronti una archibusera armada beni cun cèntinas chi acollit a s'internu suu una balestra de bancu a tiru longu, eficatzi argumentu de sbortadura po is assachiadoris in acurtziada. S'òpera progredit a sa lestra ma prus che totu a s'apràpidu. Si costruit po retilìneus cùrtzius, consecutivus ma non de su totu alliniaus, cun scartus piticus respetu a sa lìnia reta.

Is intauladuras àrtziant ma, mescamenti, si trasferint: smontadas e tiradas a in antis a diri o acumpangiai passu passu s'andada in antis de is traballus. S'andamentu de s'òpera, àgili e mìscrinu, segundat sa naturali cunformatzioni de su terrinu. Po tretus longus is murus currint a manera carrònina adasiadas a sa matessi cuota de fundatzioni, apustis làssinant longu chinas pretzipitosas po acumpangiai is baddis piticas chi intrant in tzitadi; s'apicant in finis apitzus de is costaus de sa punta de Salvaterra pro nd'achiriri su cùcuru, innui acabant in su casteddu.

"Di contrapposte armi, all'esito e al cimento"

Est de su 6 de argiolas 1323 sa primu proa de afrusada, costada pèrdidas mannas a is Aragonesus. "Fiant in cuddu logu cincu banderas de òminis de armas pagaus de Pisa; in dònnia bandera binticincu òminis de armas cun su cuaddu issoru, e binticincu runzinus; e fiant cumandaus de cincu conestàbilis, Vero de Citona, Ciocolo de Rìmini, Maffolo de Tzitadi de Casteddu, Pietro Rùstico de Samminiato, e Corrado Tedesco. Ddoi fiant prus de trinta cuaddus de burghesus de Villa. Is òminis a soddu a peis fiant coranta banderas; in ònnia bandera de binticincu a trinta òminis, in totu si podiant carculai pagu in prus de milli òminis; e in prus unus sescentus burghesus àbilis a is armas". (De Carlo Baudi de Vesme).

Apitzus de is cortinas 1600 difensoris, asuta de is cortinas prus de 150 cuaddus. Sa presèntzia de is runzinus, inditàt sa presèntzia de ateretantus scuderis, portat a 280 unidadis su potentziali de urtu de sa cavalleria de Villa de Crèsia in casu de surtida. Costìtuit in prus una discreta scorta de cosa de papai in casu de netzessidadi.

Is assediadoris fiant ricursus fintzas a is màchinas: funt stètias aciapadas bocias de catapulta sculpidas in arenària. Acatastadas in bonu òrdini a unus trexentus metrus de is murus, teniant dimensionis mannas meda: diàmetru 55 cm, pesu 215 kg. S'impatu issoru fiat capassu de esertzitai una spinta de prus de dexi tonnelladas: de segus is sordaus, e apustis, is ingenieris. Is murus amostant una bidea struturali a proa de urtu. Is pillus esternus, in pedra scistosa chi si lassat, a discansu, apranai de apitzus e de asuta, funt dispostus a ricursus orizontalis; a s'internu, tratentu comenti a unu paninu, si ghetat unu nùcleu fatu de ludu, cracina e pedras prus piticas: una pesada de amortitzadori capassu de trasformai is urtus in modestas deformatzionis "plàsticas".

Est sa lògica de su muru a sacu. Me in is turris, chi funt prus làngias de is cortinas, su muru est armau cun cuadrus orizontalis in palus de zinnìbiri de su logu, cun punteddus (ancora bisìbilis in sa turri de Bia Crispi) acapiaus a manera sòlida intre issus a fromai unu cuntornu tzirculari chi presìdiat s'arruta "po stallu" de is costaus de sa turri. Poderosas meda ma pagu pretzisas, is màchinas de assìtiu de is Aragonesus s'ant tramandau ballas meda; nointamis is crònacas registrint sceti unu corpu sèriu infertu a sa solidesa de is murus. In s'assaltu de su 20 de su mesi de argiolas fiat stètia ricavada una intrada ch'iat arruinau una "postierla" acanta sa Porta Maista: sa crònaca non si stentat apitzus de is minudas ma est agiumai impentzàbili atribuiri sa segada sceti a sa fortza de bratzus, cunsiderendu chi is acometaris funt custrintus a agiri asuta de su tiru continuau de is balestras.

UGOLINO: REI IN SARDIGNA E IN PISA TZITADINU.

De Ugolino de sa Gherdesca (Pisa, fortzis 1220 – Pisa, martzu 1289) conti de Donoratico, Sennori de su Cixerri sa de tres partis de su Casteddaiu, a dispetu de is sfortzus pròpius e chentza duda de is calidadis de statista, cun probabilidadi non s'iat a essi prus intèndiu fueddai si Danti Alighieri no ddu tenessit in sa literadura a s'Inferru (XXXII- XXXIII). Aici Danti cunfinat su promotori de is Muras pisanas a s'internu de unu giru ateretantu sòlidu, su de sa tzitadi de Dite.

Ugolino est culpàbili de su pecau de fràudu contra chini si fidàt in prus de chi fessit cuntràriu a su poeta fiorentinu po sa polìtica, amigu imbetzes de su nebodi su giùixi Nin gentil (Ugolino Visconti giùixi de Gaddura cun issu su conti iat cumpartziu s'esertzitziu de su poderi apitzus de Pisa e bandiu apustis de unu corpu de stadu).

Sa pena si scontat in s'Antenora, sa segunda zona de su Cocito, lagu de is àcuas in manera contina agiatzadas in sa parti prus bàscia de su regnu de Lutzìfuru. Su pecau est de essi violau su patu de chi sa fidi spezïal si cria, cudda intra persones chi teniant sa punna de si fidai po is vìnculus spetzialis de parentiu, de doveri tzìvicu, de ospitalidadi e de benevolèntzia. Su conti non si podit reconnosci: po mitadi tenit su corpus agiatzadu ma, cun sa perti lìbera, si nci papat su pistiddu de unu àteru dannau s'archipìscamu Ruggeri, cussu chi dd'iat fatu serrai in sa Turri de sa Fàmini. Candu iat pesau sa buca de su fieru pastu est su matessi sennori de su Cixerri chi contat is ùrtimus istantis suus:

Poscia che fummo al quarto dì venuti Gaddo mi si gettò disteso a' piedi, e disse: "Padre mio, ché non m'aiuti?". Quivi morì; e come tu mi vedi, vid'io cascar li tre ad uno ad uno tra il quinto dì e 'l sesto; ond'io mi diedi, già cieco, a brancolar sovra ciascuno, e due dì li chiamai, poi che fur morti Poscia, più che il dolor, poté il digiuno.

Segundu Danti is presoneris duncas si fiant studaus pro deunzu a bellu intre tribulias crudelis e, in antis de morri, is fillus de Ugolino dd'iant pregau de papai is petzas issoru. Cun Più che il dolor poté il digiuno non s'escludt ipòtesi peruna: in unu casu, su conti oramai amachiau si papat s'ereu suu; in s'àteru resistit e lassat chi siat sa famini a donai su corfu de gràtzia a un'òmini giai distrùidu de su dolori po sa pèrdida de is fillus e nebodis.

Unu òmini de setant'annus chentza dentis

Sa Sientìfica disculpat Ugolinu. Dònnia duda apitzus de unu Ugolinu ca papàt òminis parit perou svanèssia in su 2008 de sa Soprintendèntzia a is Benis Archivìsticus de sa Toscana apustis de s'agatamentu, de parti de s'antropòlogu Francesco Malegni, de is restus de su Donoràticu e nebodis. Is anàlisis de is costas de sa carena crètia de Ugolinu ant rivelau arrastus de magnèsiu ma non de zingu ch'iat a essi imbetzes craru s'in casu essit consumau petza me in is cidas in antis de su detzessu.

Evidenti, imbetzes, su deunzu ca ant sunfriu is vìtimas in antis de sa morti: Ugolinu fiat unu matusalemi a is tempus suus, teniat prus de setant'annus, e candu fiat stètiu impresonau fiat giai chentza dentis. Teniat una scusa de ferru. Sa prus antziana de is carenas teniat sa scàtula de sa ciorbeddera dannizada: si si tratessit de su Gheradesca sa maladdesca nd'iat a essi peoradu in manera sensìbili is cunditzionis ma non nd'iat a essi stètia s'ùnica càusa de morti.

Su casteddu e is murus a sa corti de su regnu de Sardigna

Est su 28 de friàrgiu 1325, comente rètzitat una làpida posta apitzus de unu portali de su casteddu, e Giacu su de duus de Aragona bantat de donai printzìpiu a su fàbricu suu.
Ma su casteddu non ddoi fiat giai? Tzertamenti eja ma cun probabilidadi non fiat impreau cumenti a residèntzia, in cantu Palatzu Donoràticu s'agatàt in Pratza de sa Corti in càmbiu de sa de oi crèsia de su Collègiu. Ddu descriit asuta interrogatòriu unu corrieri a su soddu de Pisa, Guìccio de Fabriano, arrutu po manu nimiga a sa vigìlia de s'assìtiu: referit de una tzitadi totu ingiriada de fossau e impalitadura, murada sceti a mitadi, cun binti turris e cuatru imbentus po sa gherra de is chi "tzèrriant màchinas". E fueddat de unu casteddu apitzus de sa punta; est dedicau a Santu Guantinu, est afortiau de una turri murada e una àtera sceti fundada. Cuddu casteddu at a arribai a is diris nostas derrutu in manera gravi meda, su chi ndi abarrat mortificau asuta de una peddi de su Otuxentus ma ancora si reconnoscint duas struturas lacanantis a su perìmetru cun fundatzionis robustas a fundu retangulari. S'iat a nai su matessi schema de edifitziu descritu de su pòburu correri pisanu.

Nointamis is òperas printzipiadas de is aragonesus non depiant essi de pagu contu, bistu chi permitint a su rei de decrarai su casteddu "fàbricu nou". De seguru a un'annu e duas cidas de su tzedimentu de sa tzitadi, is aragonesus traballant a manera lestra. Cumpletant is fortificatzionis afortiadas de binti tres turris, includendu fintzas cudda posta a manu dereta de Porta Santu Antoni, giai rilevada in sa Carta de su Maina e oi beni bisìbili de su satèlliti.

Igrèsias Aragonesa: corti, pessonàgius e curiosidadis a s'internu de is Ennas.

Giacu su de II de Aragona su nomìngiu su Giustu dd'iat guadangiau me in su campu. Iat respetau totu is patus chi su fillu Alfonso iat sutascritu in su 1324 a sa resa de sa tzitadi: iat cunfirmau su Breve, is ufitzialis localis, e iat scioberau semper sardus comenti a ufitzialis giuditziàrius a cumentzai de su capitanu, su vicàriu suu. A s'incras de s'assìtiu fiat stètiu nomenau Berengario Carroz, fillu de s'eròicu amiràlliu. Segundu su statutu est su mellus partidu de sa tzitadi: puro et mero imperio et iurisdicione e potestà di coltello.

Aministràt sa giustìtzia po mèdiu de su giuxi de lei fintzas a is penas màssimas comenti a mutiladura o morti. In su 1416 fiat stètiu sostituiu de su castellanu. Subordinau a su capitanu fiat su giùxi de su tribunali tzivili, su baiulo o balivo, detzidiat in contu de is chistionis penalis in su primu gradu e s'ocupàt fintzas de s'òrdini pùblicu: castiai is butegas de is armajolus, compudai sa faina de sa comunidadi ebràica e aici de sighiu.

Su procuradori fiscali depiat essi tìmiu meda e respetau, fiat s'òmini chi aviat is càusas e in issas rapresentàt sa pùblica acusa e is interessus de su fiscu. Àteru mestieri ingratu, po chi si ddu depiat agatai in antis, fiat su de su camerlengo o mestre de port de su de XIV, s'esatori chi incasciàt, a manera direta o po mèdiu de is ufitzialis règius, is impostas spetantis a su rei po mantenni sa corti locali. Importantis meda e bundantis fiant, fintzas, is ufitzialis de sa zecca totus àbilis ingranàgius de una cadena de montàgiu: onniunu teniat sa parti sua.

Vigilat su maestre della moneta, capu responsàbili, ma sa barraca andàt in antis in manera materiali gràtzias a una sèrie de figuras professionalis acapiadas a sa traballadura de is metallus: su assajador chi averiguàt sa puresa de is mineralis, su funditor professionista de sa fusioni, su tallador, addetu a su trincu e s'emblanquinador po sa rifinidura de is monedas.

Me is bixinaus de Igrèsias si podiant fintzas a atobiai militaris (de su capitanu generali a su castellanu), magazineris, guardianus, armajolus, salineris, misuradoris e naturalmenti su capellanu e religiosus meda (pàrracus, clarissas, frantziscanus, caputzinus) e de su 1503, annu candu paba Giùliu su de II iat trasferiu sa sedi de sa Diòtzesi de Tratalias in tzitadi, su matessi Pìscamu.

UNU CASTEDDU PO DUUS: SU GIUIGAU DE ARBOREA CONTRA SU REGNU DE SARDIGNA.

Chini subrafàt unu regnu cun sa fortza ddu conchistat sceti a mitadi: apitzus de custu iant fatu leva is giùixis de Arborea, chi comenti a ùrtimu regnu sardu, pentzànt de depi unificai totu sa regioni asuta de is insegnas pròpias. In custu pranu is minas de Igrèsias teniant unu ruolu de fundamentu.

Sa gherra contra Pisa iat dimustrau chi is Murus fiant resistentis meda, casi ca non si arrannesciant a conchistai sa tzitadi. Su giùixi Marianu su de IV duncas iat agatau su modu de intrai comenti a stràngiu. Nointamis is aragonesus essint intentau un ocupatzioni paxosa megiorendu mescamenti su Casteddu Salvaterra, fintzas in sensu residentziali, abarràmt una bintina de stràngius in una tzitadi innui ancora non si fueddàt nimancu de su totu sa matessi limba.

Aici in su 1352 iat segau s'alleàntzia cun sa Corona de Aragona po curri a sucursu de sa "Tzitadi de is Crèsias", chi pro prima in Sardigna, dd'acollit comenti a liberadori. Ddus annus a pustis de su "status quo" at a essi stabiliu torra ma Pedru su de IV at a agatai una tzitadi pantasma: sceti su Breve s'est sarvau de su fogu chi is matessis abitantis ant allumau in antis de ddus torrai is crais de sa tzitadi.

Su rei est clementi: sa prima borta cunvocat su Parlamentu sardu e, cun unu grandu editu de perdonu, iat tzerriau torra is rebellus e nd'iat costruiu torra is domus. Iat ofertu rimbursus spetzialis a is pagus chi, in s'interis chi nci fiat s'abolotu, ddi fiant abarraus fidelis. Iat stabiliu torra is turris e is cortinas. Est su 1 de friàrgiu de su 1355. Est fintzas s'ùrtimu àutu significativu po sa stòria architetònica de is murus in edadi medievali. Su progetu previdiat chi, in su cursu de sa fraigadura torra de is murus, sa tzitadi fessit serrada aintru unu circu prus strintu. A pustis de totu s'allargadura urbanìstica faci a is minas, promòvia de is Pisanus intre sa Crèsia majori e Porta Noa, non fiat prus funtzionali a s'economia noa.

S'ùrtimu òrdini est arribau in su 1358 candu su rei Pedru su de IV iat torrau a nai a su capitanu nou, Gianfrido Gilabertino de Crudìliis de custoiri e mantenni in atòlliu su Casteddu de Salvaterra.

Marianu su de IV non si fiat donau po bintu, iat sighiu cun ostinadesa sa cuntierra contra sa Corona de Aragona. Unu giùixi sardu non iat essi mai pòtziu essi vassallu de unu àteru rei nointamis a Madrìd ddas essint intentadas totus po mantenni raportus bonus. In su 1365, fiant cumentzadas torra is disamistadis in manera aberta, su Regnu de Sardigna est stètiu reduidu sceti a Casteddu e S'Alighera. Igrèsias fiat torrada a s'antigu nòmini suu mentras sparrancàt is ennas a is "mutas" a su cumandu de Alibrando Atzeni. Custa borta is sardus de Arborea fiant abarraus in sa tzitadi po unus cantus 40 annus. In prus de Mariano su de IV Villa de Crèsia iat connotu Ugone su de III e sa giuixessa rexenti Eleonora.

S'armada Brancaleone

Duranti su regnu de Eleonora su Casteddu Salvaterra iat dimustrau cantu s'interessu de totu is reis de sa Corona de Aragona po ddu mantenni efitzienti no fessit oru sprecau: fiat devènniu unu traballu perfetu de tecnologia militari poita unu manìpulu de òminis iat resìstiu cuatru mesis contra s'esèrtzitu intreu de Brancaleone Dòria.

In su 1390 sa gherra intre s'Arborea e su Regnu de Sardigna sighiat: su tres de su mesi de ladàmini, a pustis de essi giai acometau Tatari e Gaddura, fintzas Villa de Crèsia aberiat is ennas a Brancaleone, chi liberau de sa presonia nimiga, a su cumandu de milli fantis e trexentus cadderis fiat torrau a conchistai su pèrdiu. A s'ora de s'èsperu su casteddu fiat chintau de assìtiu: a s'internu resistiant fintzas a s'ùrtimu su castellanu Vinciguerra de Valguarnera cun una corti de 14 fidelis meda, prus o mancu 60 starellus de trigu, duus de fa, 63 puntzus de casu, 4 cuartus de ollu, 15 cortis de axedu e tres carrus de linna. Brancaleone iat fatu s'oferta sua a su castellanu: 10.000 fiorinus po sa resa ma Valguarnera fiat prontu a gherrai. Su giùixi de Arborea, previdendu tempus longus, iat lassau sa tzitadi a su distacamentu de su capitanu suu Arzocco Mereu.

Su casteddu fiat stètiu ingiriau de una impalitadura arta afortiada deretu de balestradoris ma nudda pariat assustrai is abitantis de su casteddu.

Brancaleone Doria fiat torrau cun rinfortzus, càrrigus de ferru e munitzionis. In su casteddu cumintzàt a nci calai su morali: fàmini e fritu spadronizant, fiat giai Paschixedda, is sordaus s'amalaidaiànt e ddoi fiat stètiu fintzas unu mortu.

Valguarnera in s'isperu chi arribessint is sucursus de sa Spagna iat pediu una trègua de unu mesi e mesu ma s'esèrtzitu de su guvernadori Giovanni de Montbuy non fiat arribau mai. Su primu de friàrgiu de su 1392 su casteddu Salvaterra si fiat arrèndiu segundu is patus. Vinciguerra e is suus fiant stètius scortaus a Casteddu ùrtima fortesa de su Regnu de Sardigna. Brancaleone Doria iat conchistau torra Villa de Crèsia po s'Eleonora sua e teniat fintzas una riserva manna de prata po pagai tropas noas contra sa Corona.

Is giogus fiant acabaus in su 1409: a pustis de sa batalla de Seddori e s'arruta de s'ùrtimu giuigau sardu, Igrèsias fiat torrada de nou me in is rangus de su Regnu de Sardigna.

Su casteddu Salvaterra de intzandus iat tentu diversus pesonantis: su sardu Giuanni de Sena, chi pro primu fiat arrannèsciu a conchistai sa tzitadi a is tempus de sa rebellia, po apustis passai in su 1440 a sa fiuda de Berengàrio Carroz, Eleonora de Quirra, ch'iat achistau torra s'antigu feu de famìlia po 5000 fiorinus.

Igrèsias fiat cunfruida cun totus is pertenèntzias suas in su patrimòniu demaniali de sa Corona de Aragona in su 1479 e su pòpulu fiat stètiu premiau po essi cunsignau su casteddu a su guvernadori de su Regnu, don Luigi de Arag[illegible]

Su rei Ferrante su Catòlicu garantiat una suma annuali po sa mantenidura de is fortificatzionis chi, in su tempus, iant a essi stètias adeguadas a is tipus nous de armas de fogu. Aici fintzas is murus de Igrèsias de is balestradoris passant a is archibusus, a is piques, lantzas, bocias de prumu po is cannonis e a is cordas de mècia pro allui su pruini de sparu.

Su mistèriu de Santu Guantine.

C'iat a essi stètiu fintzas su spàtziu po Deus: su Casteddu iat a essi tentu sa capella pròpia dedicada a Santu Guantinu, a issu iat a essi stètia intitulada sa fortalesa intrea. Unu santu non pisanu, unu cultu prus antigu de sa tzitadi matessi, Guantine o Antine iat a podi essi s'imperadori Costantinu I su Mannu, paladinu de sa fidi, a issu sa Sardigna, provìntzia bizantina, fiat in manera piessigna devota comenti sugerint ancora oi is nòminis de tzitadis medas spaniadas me in sa regioni o is

Condaghes matessis, is documentus scritus prus antigus de sa lìngua sarda.

Unus cantus portant innantis s'ipòtesi chi apitzus de su cùcuru Salvaterra unu logu de cultu in onori de s'imperadori ch'iat cristianizau Roma podessit esisti giai de tempus: una àtera analogia cun su casteddu de Casteddu chi insistit apitzus de una crèsia pitica prus antiga in prus connètia a unu àteru santu gherradori, s'arcànzelu Miali, amau meda siat in època bizantina chi giuigali. In custa òtica iat a essi de discuti torra su nòmini matessi de Villa de Crèsia cunsiderendu sa possibilidadi chi s'edifìtziu ca si fait riferimentu fessit sa cresiedda de Santu Guantine, po antighidadi o impreu duncas prus importanti de sa perifèrica Santu Sarbadori.

Asuta de is palus de Aragona sa crèsia palatziali iat mudau santu a chini si botai. Partendu de su nòmini de sa galera ca fiat serbida apo sbarcai a Pramas, segundu s'Infanti Alfonso dònnia sinnu pariat reconduiri a sa màrtiri pitzinna de Bartzellona, Santa Eulàlia: su prìntzipi iscriiat a su babbu Giacu II chi sa matessi data de sa resa igresienti, su 12 de friàrgiu, diri de Santa Eulalia en la qual nos avem gran fe non si podiat tratai de una cointzidèntzia e cun issu e totu

s'iat a essi impinnau a rendi donu adeguau a sa patrona aici comenti si fadiat a Bartzellona cun is afestamentus in onori de sa santa. Su fillu Pedru su de IV iat intensificau sa devotzioni paterna: sa maestadi sua iat ordinau chi sa capella fessit frunida de testus sacrus e adronnus litùrgicus adeguaus a cuddus de is crèsias simbiliantis de sa Corona de Aragona.

In prus privilègius particularis fiant acordaus a is religiosus ca ddis iant afidau sa crèsia, totus catalanus e de cunsighèntzia a foras de sa giurisditzioni de su pìscamu de Sulci.
Apustis parit fessit stètia aciunta un àtera dedicassioni sendu chi in su 1363 unu documentu descriit praidi Calvet capellano ecclesiae Sancti Trinitatis castri de Salvaterra, innui si tzèlebrant missas in sufràgiu de rei Alfonsu, a manera evidenti ca nd'est su fundadori e, in su matessi tempus, s'identìficat su religiosu comenti beneficiato ecclesiae Sancti Trinitatis castri de Salvaterra.

. In su Regnu de Sardigna, po su sèculu su de XVI, gosat de custu status sceti la capella di Sant Cantni del Castell de la Vila de Sglèsies. Custas atentzionis de parti de is Aragona lassant abertas paritzas ipòtesis. No est po nudda scontau chi Santu Guantino - Santa Eulàlia fessit in s'internu de sa fortalesa: sìmilis privilègius depiant andai de pari passu a unu aspetu e unu rilievu monumentali adeguaus a sa funtzioni de rapresentàntzia.
Una cunfirma dda frunit unu pàssiu de su Sescentus Vida, Martirio, y Milagros de San Antiogo Sulcitano de su praidi Salvadore Vidal Minore Osservante, Teòlogu e Preigadori generali de sa Provìntzia de Toscana. In sa costrussioni noa de sa vida de su Santu patronu, de issu is spògias fiant stètias agatadas in su 1615, si contat de sa mama Santa Rosa. De issa s'agatant vàrias rafiguratzionis: la pintan y la pintaron sempre in Sardigna cun unas cantas rosas in sa manu manca. Aici aparit en la yglesia antigua de S. Guantyno, in su Casteddu de Igrèsias, assotziada a otras imagines de santos. Vidal, duncas, parit lassai cumprèndi chi sa crèsia de Santu Guantinu fessit ornada fintzas de vàrius afriscus, ca cun probabilidadi, iat biu de pessone in sa permanèntzia sua in tzitadi innui in su 1638, acasagiau in su cunventu de is frantziscanus, iat assentau sa rapresentatzioni sacra e studiau sa stòria locali. De àtera parti a Donoratico in su Casteddu Gherardesca sa crèsia de su palatzu fiat unu edifìtziu indipendenti.